

הרב צבי רייזמן

מח"ס רץ בצבי
לאס אנגלס, קאליפארניא

מצלמות וידאו בהלכה

פרק א: איסור חלב נכרי בימינו

פרק ב: השגחה על חליבה באמצעות מצלמות וידאו

פרק ג: קיום מצוות ודיני תורה באמצעות מצלמות וידאו

עם התפתחות המדע והמצאת מצלמות הוידאו, המאפשרות צילום ושדור חי של התמונות, יש לדון על ההשלכות ההלכתיות הרבות הנגזרות מכך.

בחלקו הראשון של הברור ההלכתי בענין זה, נעסוק בנדון ההשגחה על חליבה באמצעות מצלמות וידאו. לשם כך יש להקדים את יסודות האיסור לשתות חלב נכרי, ואופני ההיתר כאשר נעשית השגחה ראויה. ומתוך כך לדון בשאלה, האם מותר לשתות חלב שההשגחה עליו היתה באמצעות מצלמות וידאו.

בחלק השני, נדון בתוקפם ההלכתי של מצוות ודיני תורה שונים, המתקיימים באמצעות מצלמות וידאו.

חלב שחלבו נכרי וישראל רואהו

א. במשנה (עבודה זרה לה, ב) נאמר: "ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואין איסורן איסור הנאה, חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו". וטעם האיסור מבואר בסוגיית הגמרא, מהחשש שמא יערב הגוי מעט חלב טמא בחלב הטהור [ופעמים שלא ניתן למצוא באמצעות בדיקה, האם עירבו חלב טמא בחלב הטהור].

ובמשנה הסמוכה (לט, ב) נאמר: "ואלו מותרים באכילה, חלב שחלבו עכו"ם וישראל רואהו". ובסוגיית הגמרא אמרו: "תנינא להא דתנו רבנן, יושב ישראל בצד עדרו של עובד כוכבים, ועובד כוכבים חולב לו ומביא לו, ואינו חושש. היכי דמי, אי דליכא דבר טמא בעדרו, פשיטא [שאיין איסור לשתות את החלב]. ואי דאיכא דבר טמא בעדרו, אמאי [אסור]. לעולם דאיכא דבר טמא, וכי קאי חזי ליה [כאשר הוא עומד, יכול לראות את הגוי חולב], וכי יתיב לא חזי ליה [כאשר הוא יושב, אינו יכול לראות את הגוי]. מהו דתימא,

כיון דיתיב לא חזי ליה, נחוש דלמא מייתי ומערב ביה, קמ"ל כיון דכי קאי חזי ליה, אירתותי מירתת ולא מערב ביה". ומבואר, שאם יש חלב טמא בעדרו של הגוי, לא צריך שישראל יראה את הנכרי בכל זמן החליבה, אלא די בכך שיש לישראל אפשרות לראות את החליבה על ידי הגוי, ואז החלב מותר משום שהגוי "מירתת" מהישראל, דהיינו הגוי מפחד שמא יראהו הישראל, ולכן אינו מערב חלב טמא.

וכך נפסק להלכה בשו"ע (יו"ד סימן קטו סע' א) "חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו, אסור, שמא עירב בו חלב טמא. היה חולב בביתו וישראל יושב מבחוץ, אם ידוע שאין לו דבר טמא בעדרו, מותר, אפילו אין הישראל יכול לראותו בשעה שהוא חולב. היה לו דבר טמא בעדרו, והישראל יושב מבחוץ והעובד כוכבים חולב לצורך ישראל, אפילו אינו יכול לראותו כשהוא יושב, אם יכול לראותו כשהוא עומד, מותר, שירא שמא יעמוד ויראהו, והוא שידוע שחלב טמא אסור לישראל".

והרי הן ניכרים בגבינה, הורו מקצת הגאונים שהיא אסורה, שכבר גזרו על כל גבינת העכו"ם, בין שהעמידה בדבר אסור בין שהעמידה בדבר המותר, גזירה משום שמעמידין אותה בדבר האסור". וכן נפסק בשלחן ערוך (יו"ד סימן קטו סע' ב) "גבינות העובדי כוכבים אסרום מפני שמעמידים אותם בעור קיבת שחיתתם שהיא נבלה, ואפילו העמידה בעשבים אסורה". והוסיף הרמ"א: "וכן המנהג, ואין לפרוץ גדר". וביאר הש"ך (ס"ק יט) "שכבר גזרו על כל גבינות העכו"ם, בין העמידה בדבר האיסור בין העמידה בדבר המותר". כלומר, איסור גבינת עכו"ם הוא בגלל גזירת חכמים, ואם כן גם במקום שנוהגים להעמיד אותה בעשבים וטעם הגזירה לא שייך, מכל מקום הגזירה במקומה עומדת, ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה.

ומעתה יש לשוב ולדון האם במקום שבהמה טמאה אינה מצויה ואין חשש שמא יערב חלב טמא בחלב הטהור [או במקום שהחלב הטמא יקר ולא משתלם לנכרי לערב] - יש איסור לשתות חלב נכרי. מצד אחד יש לומר שמאחר ובטל טעם הגזירה [שהנכרי יערב חלב טמא בטהור] בטל גם האיסור. אך מצד שני, יתכן ואיסור חלב נכרי הוא גזירת חכמים, וכמו בגבינה, שהגזירה קיימת בכל ענין ומקרה [אף בעשבים], כך גם בחלב יש תמיד צורך בהשגחת יהודי בשעת החליבה.

הפוסקים נחלקו בדין זה.

איסור חלב נכרי במקום שלא מצוי חלב בהמה טמאה

ג. דעת הפרי חדש (יו"ד סימן קטו ס"ק 1) שחלב אינו דומה לגבינה, ובמקום שאין חשש שהגוי יערב, מותר לכתחילה לשתותו, וז"ל: "דלא אסרו חלב גוי אלא כשיש חשש מתערובת חלב טמא, דהא בדליכא דבר טמא בעדרו, התירו אף שאינו רואה כלל החליבה לא עומד ולא יושב. ואף כשיש דבר טמא בעדרו התירו, אף שאינו רואה חולב, כל

והוסיף הרמ"א: "ואפילו ישראל קטן או קטנה [בני ט' שנים, ש"ך שם ס"ק יב] מועילים, דהעובד כוכבים מרתת לפניהם". ומפורש בדבריו, שאין צורך בעד כשר שיכול לראות את הגוי שלא עירבו, להתיר את החלב משום "מירתת", אלא אפילו קטנים מועילים לכך.

אמנם בדברי הגמרא והשו"ע לא נתבאר מה הדין בעיר שכלל לא מצויה בה בהמה טמאה, ומסברא היה נראה כי במקום זה אין כל צורך להקפיד לשתות רק חלב נכרי שישראל רואהו, שהרי החשש שמא הגוי יערב בחלב הטהור חלב בהמה טמאה לא קיים במקום שאין בהמות טמאות, ובמקום שכזה לכאורה אין סיבה לאסור שתיית חלב נכרי.

איסור גבינות עכו"ם ומעמו

ב. והנה בסוגיית הגמרא במסכת עבודה זרה (לה, א) מתבאר כי "גבינות עכו"ם אסרום חכמים". ואף שחלב שאינו טהור אינו מתגבן, ואם כן לכאורה אין טעם לחשוש שמא הגבינה עשויה מחלב שאינו טהור, מכל מקום חששו חכמים שמא העמיד הגוי את הגבינה בתוך קיבה של בהמה שאינה טהורה [או אינה שחוטה] על מנת שתתגבן, וכמו שפסק הרמב"ם (מאכלות אסורות פ"ג הלכה יג) "גבינת העכו"ם מותרת, שאין חלב בהמה טמאה מתגבן. אבל בימי חכמי משנה גזרו על גבינת העכו"ם ואסרום, מפני שמעמידין אותה בעור קיבה של שחיתתן שהיא נבלה. ואם תאמר והלא עור הקיבה דבר קטן הוא עד מאד בחלב שעמד בו, ולמה לא יבטל במיעוטו, מפני שהוא המעמיד הגבינה, והואיל ודבר האסור הוא שהעמיד הרי הכל אסור כמו שיתבאר".

אך לא זו בלבד, אלא גם במקום שאין מעמידים את הגבינה על ידי קיבה אלא על ידי עשבים, בכל זאת אסרו חז"ל את אכילת גבינת העכו"ם שם, כדברי הרמב"ם (שם הלכה יד) "גבינה שמעמידין אותה העכו"ם בעשבים או במי פירות, כגון שרף התאנים,

עכ"ם אף היא גזירת חכמים כמו בגבינה, ואף בעיר שאין בה כלל בהמות טמאות, ואין כל חשש שמא יערב חלב טמא, אסור לשתות חלב שלא היה ישראל נוכח בשעה שנחלב, משום שגזירת חכמים היא, ואף במקום שבטל הטעם לא בטלה התקנה. וז"ל: "דחלב גזירה קדמונית היתה קודם שאסרו גבינה ואז אסרו החלב שאין ישראל רואהו. אע"ג דתחילת גזירתו היה משום חשש עירב דבר טמא, מכל מקום כיון שגזרו ואסרו במנין סתם, אסרו כל חלב שאין ישראל רואה החליבה, או יכול לראות אפילו ליכא חשש דבר טמא, כגון החולב לגבן מכל מקום החלב אסורה".

ומוסיף החתם סופר, כי גם הפרי חדש ששתה חלב נכרי הנ"ל, היה זה מחמת שסמך על מנהג קהילות הספרדים באמסטרדם על פי הרדב"ז, אבל בקהילות אשכנז ודאי שהדבר אסור, ולנוהגים בו איסור, יש בזה גם איסור דאורייתא של נדר: "וכתב פרי חדש שעל זה סמך בהיותו באמסטרדם אכל עמהם חלב שחלבו נכרי, ר"ל כי במדינתו מקום שיצא משם שמה שכחי חלב גמלים, משא"כ במדינתנו. הנה מ"ש באמסטרדם רצונו שנתאכסן אצל ספרדים פורטוגזים שם, והם נוהגים היתר על פי רדב"ז הנ"ל. אך לו יהיה שיהיה דעת כהרדב"ז, ועל כל פנים איכא דעת רש"י בגמרא ותשובת רש"י ועוד פוסקים דס"ל לאסור ורמ"א וכסף משנה כתב כוותיה, ואנו נוהגים כן. אם כן אפילו הלכה כאינך פוסקים, מכל מקום כיון דיש דעה להחמיר, כבר קבלנו אבותינו עליהם כאותה דעה ואסור עלינו בני אשכנז מדינא, ואין לו התרה, ועי' מג"א סי' קנ"א ססק". וקרוב בעיני נדר דאורייתא. כלומר, גם אם הלכה כדעת הפרי חדש והרדב"ז הנ"ל, מכל מקום במדינות אשכנז נהגו להחמיר כדעות החולקות שחלב שאין ישראל רואהו אסור, ואם כן הרי זה כמנהג טוב שקיבלו עליהם ויש לו דין נדר מדאורייתא.

ומסיים החתם סופר: "מעתיב חלב שחלבו

שיכול לראותו שאין שם חשש תערובת, משום דמירתת. ואם היה דין חלב כגבינה של גויים היה לנו לאסור כל חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, אף דליכא חשש תערובת, משום לא פלוג... הכי נמי אם חלב טמא אינו נמצא במקום אחד, או שנמצא אלא שהוא יותר ביוקר מחלב טהור, אין לאסור שם חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו, אלא מותר לילך ולקנות מהגויים חלב שלהם".

והביא הפרי חדש את דברי הרדב"ז בתשובה (ח"ד סימן עה; אלה קמז) שכתב: "הדבר ברור כי הגבינה נאסרה במנין [דהיינו זו גזירה שקיימת בכל ענין], אבל לא כן בחלב שחלבו גוי שאסרו אותו משום חשש דבר טמא". ומסיים הפרי חדש: "הכלל העולה, דבעיר שלא נמצא שם חלב טמא או שהיא יותר ביוקר מחלב טהור, מותר לקנות מהעכו"ם חלב שחלבו בלא ראיית ישראל כלל. וכן מצאתי המנהג פשוט פה אמסטרדם, וכן נהגתי אני גם כן, וזולת קצת יחידים הנזהרים בזה. אבל בעיר שנמצא שם חלב טמא, אף שאין לאותו עכו"ם שקונה ממנו דבר טמא בעדרו, מכל מקום צריך לראות קודם החליבה בכלי אולי הניח שם חלב טמא. וגם צריך לראות כל החליבה מתחילה ועד סוף, או ביוצא ונכנס או בעומד שם בצד העדר, באופן שלא יוכל לילך למקום אחר להביא חלב טמא לערבו עם זה. הא לאו הכי, אפילו בדיעבד אסור".

לפנינו דעת הרדב"ז והפרי חדש, שלהבדיל מאיסור אכילת גבינת עכו"ם, שהוא גזירת חכמים שאינה בטלה גם כאשר טעמה לא קיים, איסור חלב עכו"ם אינו גזירת חכמים אלא נאסר מחשש שמא יערב הגוי דבר טמא בחלב. ולכן במקום שלא שייך חשש זה, וכגון שאין חלב טמא במקום זה או שהחלב הטמא ביוקר, אין איסור לשתות את חלב נכרי.

ד. ברם פוסקים אחרים, ובראשם החתם סופר (שו"ת ח"ב יו"ד סימן קז) חלקו על הרדב"ז והפרי חדש, ולדעתם הגזירה על חלב

שתיית חלב נכרי גם במקום שאין כלל חלב טמא, בשום פנים ואופן: "וליתר שאת אברר לך איך שכל דברי רבותינו הקדושים הם כגחלי אש מה שהתוודה לפני בלב נשבר בהיותי יושב על כסא הוראה בעיר פלונית שאחד מהבע"ב החשובים דשם היה נוהג היתר בדבר בהיותו חוץ לביתו בעיר הגדולה במדינה וישב תדיר בשם לעסקיו והוא ועוד אורחים בשתותם חמים כבוקר כבוקר היו קונים חלב שמן שקורין סמאנ"ט אצל חנוני אינו יהודי שכנגד אכסניא שלהם. ופעם אחת התחילו לחקור ביניהם מאין לוקח החנוני הקטן זה כל כך חלב שמן, והלך הוא להחנוני ושאלו, ואמר לו החנווני אני קונה באיטליז של בשר הרבה מוח של הבהמות וממחה אותם עם הרבה חלב ומבשלם ביחד, וזה הוא השמנונית. אז נפלו כולם על פניהם על חטאם הגדול שאכלו טרפות ובשר בחלב, והבעה"ב התוודה לפני, וצעק בקול כמה גדולים דברי חכמים. ובאמת כך מקובלני שכל גזירת חכמים לבד טעמם הנגלה יש עוד הרבה טעמים כמוסים, שלא גילו אותם והשומע ישא ברכה מאת ה' וישולם גמולו בזה ובבא [וביחוד שמעתי שבאמעריקא יש רבים מהאומות ששותים חלב חזיר מפני שמצויים שם הרבה]."

ומכל מקום מציין ערוך השלחן כי יש קולא במקום שאין כלל חלב טמא: "ורק הקילו בהשמירה דהיינו שדי בישיבה מבחוץ כמו שנתבאר, וכן די ביוצא ונכנס, ולא מיבעיא ביוצא ונכנס למקום החליבה ממש, אלא אפילו בישיבתו מבחוץ הוא יוצא ונכנס ויושב לו מבחוץ (ש"ך ס"ק ד), ודי בזה".

חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי האוסר ערבוב חלב טמא

ו. מתוך הדברים דלעיל, דנו הפוסקים האם מותר לשתות חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי.

במדינות רבות בעולם, על פי החוק

נכרי ואין ישראל רואהו, אסורה עלינו. אי דאורייתא אי דרבנן, כמבואר לעיל. ופורץ גדר ישכנו נחש".

ה. גם בערוך השלחן (יו"ד סימן קנו סע' ד-ו) חזק את דעת המתנגדים לפרי חדש, ונקט למעשה כדברי החתם סופר, הנ"ל: "אין לשאול דבאין דבר טמא בעדרו למה לנו שיהא הישראל יושב מבחוץ והרי אין שום חשש בזה. אמנם כתבו הראשונים דכל שהישראל לא ראה החליבה כלל והיינו שגם מבחוץ לא ישב אסרו חז"ל בכל גווני, דסתמא תנן במשנה חלב שחלבו עובדי כוכבים ואין ישראל רואהו אסור, כן כתוב במרדכי ובסמ"ק, וז"ל השערים (ס"י פ"ב) חלב שחלבו ואין ישראל רואהו אפילו אין בהמה טמאה בדיר אסור דלא ליפוק חורבא מיניה ופורץ גדר ישכנו נחש כך כתב רש"י, עכ"ל. וכן כתב באיסור והיתר (סימן מה). וזהו דעת הטור ורבותינו בעלי השו"ע וגדולי האחרונים הש"ך והט"ז והב"ח והדרישה".

ובתוך דבריו התכוון במרומו לדברי הפרי חדש: "ודלא כאחד מגדולי האחרונים שהאריך בזה להקל לשתות חלב שלהם במקום שאין שם דבר טמא או שהוא רחוק המציאות שיחלבו את הטמא, או שחלב טמא ביוקר. והביא ראיה מאיזה גדולים שהקילו בכהאי גוונא. ומסיבה זו יש הרבה מתפרצים באיסור זה בדורנו בעוונותינו הרבים, כאשר ראינו ושמענו ותולים את עצמם באיזה תלמיד חכם שעשה כן. ולא ידעו ולא יבינו שחמורים דברי סופרים מדברי תורה, והתלמיד חכם שעשה כן עווננו ישא. וכיון שנפסק לאיסור בטור ושו"ע וכל גדולי אחרונים מי יוכל להעזי פניו ולמלא תאוות נפשו, ושומר נפשו ירחק את עצמו מזה".

ואף הוסיף כי למרות שבדברי חז"ל בסוגיית הגמרא מפורש שהסיבה לאסור חלב שאין ישראל רואהו היא משום החשש שמא הגוי יערב בו חלב טמא, יש גם טעמים נוספים כמוסים שלא נתגלו לנו חז"ל, ולכן אין להתיר

"יש סומכין על רבינו החזון איש שכתב (יו"ד סימן מ"א סק"ב) דבמקום שיש פיקוח ממשלה לא לערב בחלב מין אחר יש להתיר חלב עכו"ם דהוה כשפחות דמרתנות, אבל שמעתי מהגאון רבי ישראל וועלץ זצ"ל ששאל פי רבינו החזון זצ"ל. והשיב שאין דבריו למעשה כלל, אלא לילדים קטנים או יולדת תוך שלשים".

ובשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן לה) הביא עדות כי החזון איש לא התיר כלל חלב עכו"ם, ואף לא לקטנים, ומה שכתב שיש מקום להתיר הוא רק "בדרך שקלא וטריא", אך לא להלכה למעשה: "והנה סיפר לי הרב הה"ג ר' משה סאלאווייטשיק, נכד הגר"ח מבריסק, שהוא שאל להחזון איש על זה שאומרים עליו שהתיר חלב עכו"ם. והשיב בזה הלשון מה עוד יאמרו עלי, בקרוב יאמרו עלי שאני מתיר ח"ו גם אשת איש. והעיד לפני איש מהימן ביותר, ששאל לחזון איש על השמנת (סמעטענע) של עכו"ם, ואסר לו בפירוש. וגם העיד לפני עוד איש אחר מהימן ביותר שאסר בהוראתו חלב עכו"ם אף לקטן בן ה' שנים. וכנראה מה שכתב בספרו הנ"ל, הוא רק בדרך שקלא וטריא, וכלשונו שם יש מקום לומר".

ז. הרב שטרנבוך הוסיף עוד טעם, מדוע לא ניתן להתיר שתיית חלב נכרי אפילו אם יש פיקוח ממשלתי שלא לערב חלב טמא:

"וידועים דברי הגר"א בענין מים אחרונים, שחז"ל לא גילו אלא הטעם הפשוט, אבל יש לתקנותיהם טעמים נוספים. וגם כאן בחלב עכו"ם מקובל שאין הטעם משום חשש חלב טמא לבר, אלא כנראה גם כדי להבדיל אותנו מעכו"ם. ועל יינם גזרו אף בנגיעה, ובחלב גזרו שצריך שמירה. וכן הביא הגה"ק רבי חיים מצאנז בשם חמיו הברוך טעם, שקבלה בידו איש מפי איש שזהו תקנה קדומה ולא רק מהטעם שפירשו שהוא משום חשש חלב טמא [עיין בספר כל הכתוב לחיים (אות צג)] "ואמר רבינו ז"ל בזה"ל שלשה

המקומי נאסר לערב חלב טמא עם החלב [הבא מבהמות טהורות], ובמידה ויתפסו על ידי הרשויות שעשו זאת, יוטלו עליהם קנסות, ואף רשיון העסק שלהם יופקע. ודגו הפוסקים, האם ידיעה זו שלא כדאי לערב חלב שאינו טהור די בה בכדי שלא נחשוש שעירבו חלב טמא, כי הדבר נחשב כ"מירתתת", דהיינו שהגוי פוחד לערב חלב טמא.

ולכאורה נדון זה תלוי במחלוקת הפרי חדש והחתם סופר המובאת לעיל.

וכך נראה מפשטות דברי החזון איש (יו"ד סימן מא ס"ק ד) שהסתמך למעשה על דברי הפרי חדש, שבמקום שאין חשש שהגוי יערב חלב טמא, אין צריך ליראה, וז"ל: "ואמנם בשיש פיקוח הממשלה על החלב שלא יערבו חלב טמא, והם צפויים לעונש על הזיוף, יש מקום לומר דהוי כשפחות החולבות דמירתתות [כוונתו לדברי הרמ"א המובאים (לעיל אות א)] "שפחות שחולבות הבהמות בבית ישראל מותר לכתחילה", וכיושב בצד העדר וכשהוא עומד הוא רואה, והפרי חדש כתב דאם חלב טמא ביוקר יש להתיר... וכן התירו באין בעדרו טמאה ויושב בצד העדר, וכמו שהאריך הפרי חדש. וכן מה שכתב החתם סופר מדברי השערי דורא בשם רש"י לאסור חלב המבורר שאין בו תערובות חלב טמא תמוה, שהרי כבר פירשו הפרי חדש, דהוא דוקא ביש בעיר חלב טמא והרי הופקד ביד עכו"ם החלב, וחיישינן שמא עירב חלב טמא, אבל אם אין בכל העיר לא חמורה ולא גמלה ולא חזירה ולא סוסיא לא שמענו לאסור". וסיים החזון איש: "אבל אם אין בכל העיר טמאה, הדין נותן דהוי כאין בעדרו טמאה ויושב בצד העדר, וכמו שכתב הפרי חדש".

ברם יש הטוענים כי החזון איש לא כתב את דבריו כהוראה כללית למעשה שמותר לשנות חלב עכו"ם, אלא רק כהוראה לקטנים או ליולדת, כדבריו של רבי משה שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תמא)

**במקום שאין חשש עירוב חלב טמא -
היריעה נחשבת "כראיה"**

ח. בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סימן מז) התיר רבי משה פיינשטיין לשתות חלב עכו"ם הנמצא תחת פיקוח ממשלתי ואין ישראל רואה את החליבה, גם ללא סברת הפרי חדש, שבמקום שאין חשש שהגוי יערב חלב טמא לא גזרו חכמים, אלא בגלל טעם אחר. לדעת רבי משה, במקום שידוע בביורר שהעכו"ם חושש לערב, הרי ידיעה זו גופא נחשבת כראיה ממש, ונתקיים התנאי המפורש במשנה להתיר שתיית חלב נכרי כי הישראל "רואהו", כדבריו: "ובדבר החלב של הקאמפאניעס במדינתנו אשר יש פקוח הממשלה ואם יערבו חלב בהמה טמאה יענשו וגם יסגירו את העסק שלהם שלכן ודאי מירתתי מלערב, יש טעם גדול להתיר אף בלא שיטת הפרי חדש, משום דהעיקר דידיעה ברורה הוא כראיה ממש".

רבי משה הוכיח יסוד זה מכמה סוגיות:

[א] במסכת שבועות (לד, א) הובאו דברי רבי אחא: "גמל האוחר [בועט ברגליו] בין הגמלים, ונמצא גמל הרוג בצידו, בידוע שזה הרגו". ומבואר שמחייבים את בעליו של הגמל ה"אוחר" ממון, גם ללא שני עדים שראו כמו עיניהם שהגמל הרג גמלים אחרים. אלא די בכך ש"בידוע שזה הרגו" להחשיב זאת כעדות ראיה. ומכאן, שיריעה ודאית נחשבת איפוא כראיה, ואף אם לא ראה זאת כמו עיניו.

[ב] במסכת מכות (ז, א) נאמר במשנה: "רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם". וטעם הדבר מבואר בסוגיא, כי הם היו מצריכים את העדים להעיד על הבוועל את הערוה שראה את מעשה הביאה ממש "כמכחול בשפופרת". ועל כך הקשו: "ורבנן היכי דיינו". ופרש"י: "ורבנן דמחייבי מיתה על הערוה, היכי דיינו, באיזו עדות הם הורגים הואיל ולא הכי בדקיי".

דברים קבלנו מחותני הרב הגאון מלייפניק, איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה, ואחד מהם הוא שחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו אין הטעם שמא יערבו בו חלב טמא, כי זה הטעם גילו החכמים רק לפני העולם, רק שיש טעם כמוס בדבר שחלב שחלבו עכו"ם [אסור]. וכן כתב בערוך השלחן ס' קט"ו ס"ו שכך מקובל מגדולי הדורות, ועי"ש מעשה נורא מענין זה. ויש להקפיד מאד על אסור חלב עכו"ם. והאדמו"ר רבי יוסף יצחק מליובוביץ, קבלה בידו שהשותה חלב עכו"ם פוגם אצלו באמונה, ואבות אבותינו הקפידו מאד מטעם כמוס, ודי בזה להעיר לאלו שהתירו כאן, ומוסרים הכשר למצרכים עם חלב עכו"ם מפני שיש פיקוח ממשלתי".

ומבואר בדבריו כמו שהובא לעיל בדברי ערוך השלחן [אות ה], שאף שחז"ל גילו לנו טעם אחד לאיסור חלב עכו"ם, יש טעמים נוספים לאיסור וחלקם אינם ידועים לנו, ולכן בכל מקרה אין לשתות חלב עכו"ם שאין ישראל רואהו, ואף אם הוא נתון תחת פיקוח ממשלתי.

עוד מפפק הרב שטרנבוך בעצם הסברא שהפיקוח הממשלתי נחשב כ"מירתת", שמחמתו יש להסתמך על זה שהנכרי חושש לערב חלב טמא, וזאת מפני שהקנס הצפוי למי שנתפס על עירוב חלב טמא אין בו די בכדי להרתיע את מי שירצה לערב חלב טמא בחלב בהמה טהורה: "אבל בלאו הכי היתר זה אין בו ממש היום, שאפילו ימצאו שם חלב מעורב יקנסו אותו קנס ממון מועט כנגד הרווח התמידי שיש להם מזה, ועל כן לא מירתת ולא נקרא בזה שמירה. והשותים גם היום חלב עכו"ם וסומכים על פיקוח ממשלתי, חסר בהם יראת שמים, ועליהם וכיוצא בהם אני קורא מי ששותה חלב עכו"ם וסומך על המכשיר, אינו ראהו שאין בו יראת שמים. אבל מי שאין לו יראת שמים, הוא שמחפש לזה היתר".

"אם קידש בביאה, אומר לה הרי את מקודשת לי בבעילה זו וכל כיוצא בזה, ומתייחד עמה בפני שני עדים ובעלה". וכן מפורש במסכת גיטין (פא, ב) "הן הן עדי יחוד הן הן עדי ביאה", ופירש רש"י: "כלומר, כיון דראו שנתייחדו אין צריך עדות של ביאה גדול מזה, ודאי אנן סהדי כיון דגייסי אהדדי לא פרשו זה מזה". הרי לנו, שידיעה ברורה של עדים היודעים בוודאות שאדם התייחד ובה על אשה, נחשבת כעדות וכאילו ראו זאת במו עיניים.

[ד] ועוד הוכיח רבי משה: "וגדולה מזה איתא בתוס' יבמות (מה, ב ד"ה מי לא) בשם יש מפרשים גם לדין ראיית ב"ד לטבילת גר, עיי"ש". וכוונתו למה שכתבו התוספות בנוהן טבילת גיורת: "ויש מפרשים דכיון דידוע לכל שטבלה, כאילו עומדים שם דמי". והיינו שבטבילת הגיורת הרי לא מתאפשרת נוכחות עדים הרואים את הטבילה [מטעמי צניעות]. ואף על פי כן, ודאי חלה הגיורת ואנו מסתמכים על כך ש"ידוע לכל שטבלה", אף ללא ראיית עיניים.

[ה] ועוד כתב רבי משה: "וזהו גדר אנן סהדי שמצינו בהרבה מקומות". והיינו שמצינו במקומות רבים בש"ס את המושג "אנן סהדי", שפירושו: "דבר הברור לנו כל כך, שכאילו אנו עדים בדבר. ובאנן סהדי אין צורך במשפטי העדות" (ראה באנציקלופדיה תלמודית, ערך אנן סהדי). ואם כן, ידיעה ודאית צריכה להיחשב כעדות, מדין "אנן סהדי".

ט. מתוך כל ההוכחות הנ"ל, קבע רבי משה:

"ולכן בחלב שאסרו רק בחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, יש להתיר גם בישראל יודעים ידיעה ברורה דהוי כראיה. וזה שאם יערבו יעשו ויצטרכו לסגור העסק שלהם, שהוא הרווחה של כמה אלפים והממשלה משגחת אליהם, הוא ודאי ידיעה ברורה שהיא כראיה, שלא היה בכלל איסורם. וזה הוא גם

כלומר, לפי רבנן שהעדים אינם צריכים לראות את מעשה הביאה עצמו, נשאלת השאלה על מה הם מעידים. ותירצו: "כשמואל, דאמר שמואל, במנאפים, משיראו כמנאפים". ופרש"י: "משינהגו ענין ניאוף ששוכבים בקירוב בשר ונוהגים כדרך תשמיש". ובמסכת בבבא מציעא (צא, א) הוסיף רש"י (ד"ה במנאפים) וז"ל: "ואין צריך לעדים שיראו כמכחול בשפופרת, דלא הזקינתן תורה להסתכל כל כך".

ומבואר בדעת רבנן, שלמרות שהעדים אינם רואים במו עיניהם את מעשה הביאה עצמו, אלא מעידים על "שכיבה כדרך המנאפים", די בכך כדי לחייב מיתה על פי עדות זו. ולמד מכך רבי משה: "ואם כן צריך לומר שבעצם ידיעה היא כראיה גם לגבי נפשות, ולכן נהרגים במנאפים. ורק בשאר מיתות הוא גזירת הכתוב שלא ידונו על פי ידיעה, ולכן במנאפים שהיה נמצא שלא יהרגו לעולם, כדאיתא בסוף פ"ק דמכות סובר שמואל דמוכרחים לומר דבמנאפים נהרגין ע"פ ידיעה זו, ולית בהו גזירת הכתוב זה לענין ידיעה זו. אבל אם ידיעה לא היה בעצם כראיה, איך שייך לומר שיהרגו כדרך המנאפים, דהא עכ"פ לא ראו, וליכא עדים. אלא ודאי שבעצם הוא כראיה לכל דבר, רק שנתחדש בדנפשות לא ידונו על פי עדות ידיעה, ובמנאפים לא נתחדש לענין ידיעה זו".

ומבואר איפוא, כי ידיעה ודאית נחשבת כראיה, אף שאין עדים שראו במו עיניהם.

[ג] אחד משלושת הדרכים שהאשה מתקדשת הוא ביאה. ומכאן הוכיח רבי משה: "ואף לעדי קיומא דקידושין, שאף שלא ראו אלא היחוד, הוא כראיה הביאה ממש, ונעשית אשת איש גמורה אף לחייב מיתה להבא עליה אחר אח"כ, ושלא לתפוס בה קידושין אחרים". והיינו שקידושין על ידי ביאה חלים גם ללא שהעדים ראו במו עיניהם את מעשה הביאה, כדברי הרמב"ם (אישות פ"ג ה"ד)

לכולי עלמא [וכוונתו גם לדעת החתם סופר ולא רק לפי הפרי חדש, כמובא לעיל אות ג-ד], דאין טעם לחלוק בזה. ולכן הרוצה לסמוך ולהקל, יש לו טעם גדול, ורשאי, וכמו שמקילים בזה הרוב בני אדם שומרי תורה, וגם הרבה רבנים, וח"ו לומר שעושיין שלא כדין. אבל מכל מקום לבעלי נפש מן הראוי להחמיר, ואין בזה משום יוהרא, וכך אני נוהג להחמיר לעצמי. אבל מי שרוצה להקל, הוא עושה כדינא, ואין להחשיבו כמזלזל באיסורים".

אמנם ראוי לציין, כי בתשובה אחרת (אגרות משה יו"ד ח"ב סימן לה) כתב רבי משה כי ראוי למנהלי הישיבות לקנות עבור בני הישיבה חלב ישראל בלבד אף אם המצב הכספי של הישיבה דחוק, וז"ל: "בדבר חלב הקאמפאניעס [החברות] שבמדינתנו שבארתי בספר אגרות משה סימן מ"ז בחלק יורה דעה שליכא איסור חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, אבל מכל מקום מן הראוי לבעלי נפש להחמיר. שמתעם זה ודאי ראוי למנהלי ישיבות קטנות שיתנו להתלמידים חלב של אלו הקאמפאניעס שמעמידין ישראל לראות החליבה, ואף שהוא ביוקר מעט, שלהישיבות עולה זה סך גדול במשך השנה, והמצב של הישיבות דחוק בשנים אלו שבשביל זה מקילים באיזו ישיבות. מכל מקום כדאי להחמיר, כי גם זה הוא מענייני חינוך ולימוד, שידעו שכדאי וראוי לבני תורה להחמיר, אף כשיש רק חשש איסור. דמזה יתבוננו לראות איך לירא מאיסורים, וכל הוצאות הישיבה הרי הוא כדי לחנך דור נאמן לה' ולתורתו, ומענייני חינוך אין לצמצם. אבל במקומות הרחוקות שאין שם קאמפאניעס מחלב שישאל רואהו, והוא דבר קשה מאד להשיג חלב שישאל רואה בשעת החליבה אף ליחידים אין להם להחמיר".

לכונן "מירתת", שהנכרי חושש מלערב חלב טמא בגלל הפיקוח הממשלתי, קיימת רק בחלב שמויצר על ידי חברות, ולא בחלב הנקנה ישירות מאיכרים בעלי רפתות: "האלו שאין נזהרין [מסתם חלב הבא על ידי נכרים] מתלמידי החכמים ויראי ה' הוא רק מחלב של הקאמפאניעס, מטעם גדול שמירתתי לערב אף משהו מצד השגחת דיני המדינה, שעונשיין ע"ז, ובמירתת לא גזרו, כי הא דישאל יושב בצד עדרו של עכו"ם שמותר אף דלא חזי ליה, כיון שיכול לראותו כשיעמוד, מירתת, בע"ז דף ל"ט ועיין ברמב"ם פ"ג ממ"א הי"ז. לכן סברי דגם במירתת זה של עונש חוקי המדינה לא היה בכלל הגזרה, ולענ"ד מסתבר שהדין כמותם. אבל ליקח חלב מפארמער [כפרין] נכרי, נזהרים כל ישראל בני אשכנז, דלא כרדב"ז ופרי חדש, ועיין בחתם סופר סימן ק"ז".

נמצא דעת האגרות משה, כי בחלב נכרי של כפריים, אין להסתמך על דעת הפרי חדש, שבמקום שאין חשש שהגוי יערב חלב טמא, אין צריך שישאל יראהו. ורק חלב נכרי של חברות גדולות הנמצאות תחת פיקוח ממשלתי, מותר מעיקר הדין לשתותו, כי הידיעה הודאית שהחברות לא מערבות חלב טמא מפחד פן יתפסו על ידי הפיקוח ויענשו עונשים חמורים על כך, נחשבת כראיה, ודין חלב זה כדין "חלב שחלבו עכו"ם וישאל רואהו", המותר כמובן לשתיה. ומכל מקום ל"בעל נפש", הורה רבי משה, ש"מן הראוי להחמיר". וכן למנהלי הישיבות הורה רבי משה לקנות עבור בני הישיבה חלב ישראל בלבד, ואף אם המצב הכספי של הישיבה דחוק "שזהו מענין החינוך שכדאי וראוי לבני תורה להחמיר אף כשיש רק חשש איסור".

י. רבי יעקב ברייש, אב"ד ציריך, ערך בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן לד) מערכה מול תשובתו של רבי משה, וכתב על דברי האגרות משה: "והנה באמת אין בכל ראיותיו כדי לסתור דין המפורש בשו"ע והפוסקים עד

עוד ראוי לציין, את דבריו של רבי משה בתשובה נוספת (אגרות משה יו"ד ח"א סימן מז) שהסתמכות להתיר חלב נכרי בגלל

י. רבי יעקב ברייש, אב"ד ציריך, ערך בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן לד) מערכה מול תשובתו של רבי משה, וכתב על דברי האגרות משה: "והנה באמת אין בכל ראיותיו כדי לסתור דין המפורש בשו"ע והפוסקים עד

כדרך המנאפים, בידיעה זו נהרגין”.

שלישית, גם מקידושי אשה בביאה ללא שהעדים ראו את מעשה הביאה כמו עיניהם אין ראייה שידיעה ודאית נחשבת כראיה, כי “לענין קידושין מסתברא כשהתורה כתבה דמתקדשת בביאה, וכמובן על ידי עדים, אין כוונת התורה שהעדים יראו שוכבים זה על זה כדרך מנאפים, דזה פריצות להם ולעדים להסתכל בכך, ועל כרחק כוונת תוה”ק דסגי רק עדי יחוד, וידיעה כזו מהני”.

וממילא טען החלקת יעקב, שבנידון חלב עכו”ם “דהגזירה היתה שצריך להיות רק רואהו, אם כן פשיטא דאף בהאומדנא דמרתת מפני הממשלה אסור, לא מקרי אומדנא זו כראיה”.

[ד] לדעת החלקת יעקב לא ברור ש”מירתת” מפני הממשלה מהווה היתר בדין חלב עכו”ם, וזאת בנוסף על כך שמבחינת המציאות לא ברור שהחברות חוששות כל כך מהפיקוח הממשלתי, והוא מביא מעשה בענין זה:

“וסיפר לי הה”ג ר’ משה סאלאווייטשיק נכד הגאון ר”ח סאלאווייטשיק, ששמע מאיש מלומד וחרדי הגר בשווייץ במקום ההרים הגבוהים, וראה בכל כפעם שפחה אחת בימות הקיץ שהביאה שני כדים חלב מההרים הגבוהים למטה, ושאלה הלא מהנענוע וטלטול הדרך מגבוה לנמוך ובימות החום הלא החלב מתקלקל, וענתה שהיא נותנת בו בכל פעם מעט חלב חמורה, ואף שמחירו יותר מהטהור, אבל מועיל שלא יתקלקל החלב מהחום וטלטול הדרך, אף שגם בשווייץ יש איסור מהממשלה לערב חלב טמא, בכל זאת לא מירתתא, אי משום אמתלא דלא יתקלקל החלב, אי משום דמעט כזה מחלב טמא אי אפשר להבחין בכימאי שזהו עיקר פיקוחה של הממשלה שיכולה בכל פעם להבחין בכימאי. כמובן שאינני רוצה להעמיד יסוד על דברי השפחה הלזו, אבל מ”מ רואין אנו שעל ידי איזו סיבה יש אפשרות לערב חלב טמא אף

גדולי האחרונים, והנהוג מקדמת דנא בכל תפוצות ישראל, וכמו שנברר להלן, אחרי שנדין ראשונה על מקור הדין כפי המבואר בפוסקים ובשו”ע”.

לדעת החלקת יעקב אין להקל בשתיית חלב עכו”ם הנמצא תחת פיקוח ממשלתי, מחמת הסיבות הבאות:

[א] מוכח מדברי הראשונים כדעת החתם סופר שחלב עכו”ם היא גזירה ואסרו אף במקום שלא כדאי לגוי לערב.

[ב] מלבד הטעם המפורש בגמרא לאסור שתיית חלב נכרי בגלל החשש של עירוב חלב טמא, ישנם טעמים נוספים כמוסים, כדברי ערוך השלחן [לעיל אות ה] והברוך טעם [אות ז], ולכן אין להקל בשתיית חלב נכרי בשום פנים ואופן.

[ג] החלקת יעקב חלק על עיקר חידושו של רבי משה שידיעה ברורה נחשבת לראיה. ולדעתו, גם במקומות שהתורה הסתמכה על “ידיעה ודאית”, זהו רק בגלל שיש מקומות שדי בכך, ואין צורך בראיה ממש, וממילא נדחו ראיותיו של האגרות משה:

ראשית, בסוגיא במסכת שבועות בדין “גמל האוחז בין הגמלים”, הסיבה שמחייבים ממון היא, כי “זה לא הוי כראיה, רק ידיעה בלא ראיה, וכאמור דגם בממון ובנפשות מהני אף ידיעה בלא ראיה”.

שנית, גם מדברי רבנן שאם עדים מעידים על “שכיבה כדרך המנאפים”, די בכך כדי לחייב מיתה על פי עדות זו, אין ראיה. כי יש לומר שזהו דין מיוחד רק בביאה, שקבעו חז”ל שאין צורך שהעדים יראו יותר מאשר כדרך המנאפים, ולא משום שידיעה ודאית נחשבת כראיה, אלא אין צריך במקרה זה ראייה, וז”ל: “ולענין זנות שיהרג על זה, הבנת רז”ל בדעת תוה”ק שצריך לראות כדרך המנאפים, וזה סגי, ואין צריך לראות כמכחול בשפופרת, גם כן משום דדרכיה דרכי נועם, ולא הזקיקה תוה”ק לראות דבר כזה, ואף רק

שמירתת שיסגרו העסק שלו. אבל כאן בדרום אפריקא לא נראה להקל מטעם זה, שכאן אינו מפחד ויתרץ עצמו שמתכוין לטובה שלא יחמיץ, ואפילו יקבל עונש כספי, זה לא ימנע אותו".

אמנם האגרות משה (י"ד ח"א סימן מח) עצמו כבר דחה את הטענה שהקנס הכספי אינו משמעותי דיו כדי למנוע מהחברות לערב חלב טמא, כדבריו: "ואף שכת"ר שלח לי תשובה מפקיד השלטון, שהעונש על זה [על עירוב חלב שאינו של בהמה טהורה] הוא רק מעשרים וחמשה עד מאה דאלאר, וגם הם מקבלי שוחדא, לא נתבטלה בזה הידיעה. משום דאין להם בשביל מה לעבור ולהיענש וליתן שוחד, דאין להיות מזה רווח שימסרו נפשיהו על זה. דכיון שאסור מדיני הממשלה לערב, ודאי כשירצו ליקח פועלים לחלוב סוסים וגמלים וחזירים יצטרכו לשלם להם הון רב, וגם לשחד כל הפועלים שיש להקאמפאניע שישתקו, וגם לשחד למשגיחי הממשלה, שאף ששחד הוא דבר המצוי, מ"מ בדבר פרסום כאצל הקאמפאניע שאין עושין בעצמן אלא ע"י פועלים הוא דבר קשה, שייראו מליקח שוחד, ואם יעלה בידו ליתן להם שחד צריך להון רב. ונמצא שאין שייך שיהיה לו ריוח מזה, ובלא ריוח הא מפורש בגמרא שאין לחוש לעירובי בע"ז דף ל"ד קיסתא דמורייס בלומא וכו'. ובפרט לגבי מסחר של אלפים שודאי בשביל מירתת מדיני הממשלה, אף בשביל עונש קטן לא יערב. ובפרט שאם יעבור איזה פעמים ודאי יקחו ממנו הלאייסענס [רשיון עסק] שיהיה מוכרח לסגור העסק, כמו שנוהגין בהרבה דברים, שאם אין מועיל עונש ממון עונשין בליקחת הלאייסענס, שהוא סגירת העסק. ולכן אף שאנן לא נימא דברים ואומדנות מעצמנו אבל אומדנא זו דמירתת וכן שאין לחוש לעירוב כשאין רווח הוא מפורש בגמרא והחשובן שאין ריוח זה ודאי יכולין גם אנחנו לחשוב".

ומבואר בדבריו, שאם כתוצאה מערוב

בזמן הזה (בפרט כעת שהטכניקא והפיזיקא בעולם צעדו כל כך קדימה, שיכולין לעשות משחור לבן וגם איפכא, שמעתי שכבר יכולים היום להעמיד חלב טמא לגבינה וחמאה ע"י סיוע הכימיא) ואם נתיר כהיום חלב סתמא, למחר או למחרתיים כשיהיה באמת חששא דחלב טמא, לא יצייתו לנו ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו".

[ה] החלקת יעקב לא השיב על הראיה שהביא רבי משה מדברי התוספות ביבמות שגירות נשים חלה הגם שלא היו עדים שראו את הטבילה, כי מסתמכים על כך ש"ידוע לכל שטבלה", אף ללא ראיית עיניים. וכנראה הסתמך בזה על התירוץ האחר המובא בתוספות ביבמות, שבקבלת גירות "בעינין שלשה לקבלת המצות אבל לא לטבילה", והיינו שבאמת אין צורך בראיית הטבילה לחלות הגירות.

ומתוך כל האמור לעיל, מסקנת החלקת יעקב: "ע"כ פשיטא דפשיטא, דח"ו לן להתיר ולזולל בדרכנן להתגאל באיסור. וכן אנו נוהגין פה במדינת שווייץ, שהקהילות מפזרים ממון רב עבור כשרות החלב, וכן במדינת אנגליא ואנטוורפן, ומסתמא גם החרדים בארה"ב יודעים להיזהר בזה".

יא. בנדון האחרון, האם יש "מירתת" מחמת החשש מפני הפיקוח הממשלתי, כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן שפה) שבדרום אפריקה בעלי החברות כלל אינם חוששים מלערב חלב טמא, משום שלכל היותר יקבלו קנס כספי שאינו משמעותי, וממילא אין בכך הרתעה שנוכל להסתמך עליה לומר שיש "מירתת" שהגוי פוחד מלערב חלב טמא:

"בשו"ת אגרות משה (י"ד ח"א סימן מז) מיקל בשמירה זו מסברא שהממשלה מענישה אם מערב חומר אחר וידיעה ברורה כראייה ממש, ולכן לדעתו מעיקר הדין יש מקום להקל באיסור חלב עכו"ם בזמן הזה. והבאתי במקום אחר שיעקר יסוד האגרות משה הוא

החלב הטמא לא אמור להיות רווח כספי גדול, הרי גם עונש כספי קל, גורם ל"מירתת" - פחד, מפני הפיקוח הממשלתי. ובפרט, לאור זה, שאם יתפסו את התערובת, הדבר עלול

לסיכום: נחלקו הפוסקים מה הדין בחלב במקום שבהמה טמאה אינה מצויה ואין חשש שמא יערב חלב טמא - האם כשבטל הטעם בטל האיסור, או שהאיסור הוא גזירת חכמים, כמו בגבינה, ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה.

לדעת הרדב"ז והפרי חדש - חלב אינו דומה לגבינה, ובמקום שאין חשש שהגוי יערב, מותר לכתחילה לשתותו. ברם לדעת פוסקים אחרים, ובראשם החתם סופר, גם טעם איסור חלב עכו"ם הוא גזירת חכמים כמו בגבינה, ואף בעיר שאין בה כלל בהמות טמאות ואין חשש שיערב בה חלב טמא, גזרו.

ובנדון שתיית חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי האוסר ערבוב חלב טמא, כתב החזון איש שיש מקום להקל על פי דברי הפרי חדש [אמנם יש שהעידו שהחזון"א לא אמר את הדברים אלא לחולים וקטנים ולא כהיתר גורף].

וגם לדעת האגרות משה, חלב נכרי של חברות גדולות הנמצאות תחת פיקוח ממשלתי, מותר מעיקר הדין לשתותו, כי הידיעה הודאית שהחברות לא מערבות חלב טמא מפחד פן יתפסו על ידי הפיקוח ויענשו עונשים חמורים על כך, נחשבת כראיה, ודין חלב זה כדין "חלב שחלבו עכו"ם וישראל רואהו", המותר כמובן לשתיה. ומכל מקום ל"בעל נפש", הורה רבי משה, ש"מן הראוי להחמיר". וכן למנהלי הישיבות הורה רבי משה לקנות עבור בני הישיבה חלב ישראל בלבד, ואף אם המצב הכספי של הישיבה דחוק "שוהו מענין החינוך שבדאי וראוי לבני תורה להחמיר אף בשיש רק חשש איסור".

ברם לדעת החלקת יעקב, ידיעה אף כשהיא ברורה אינה נחשבת "ראיה", ולפיכך אין להקל בשתיית חלב נכרי המיוצר בחברות העומדות תחת הפיקוח ממשלתי, בפרט שיש גם טעמים כמוסים נוספים לאסור חלב עכו"ם, המקובלים איש מפי איש עד למושה רבנו בסני.

פרק ב

השגחה על חליבה באמצעות מצלמות וידאו

ממוצא הדברים שנתבארו לעיל בהבנת ההגדרה של "ישראל רואהו" הנדרשת לצורך היתר החלב, דנו הפוסקים בכשרות החלב שההשגחה עליו נעשית באמצעות מצלמות וידאו המותקנות ברפתות, האם ראיית החליבה באמצעות מצלמות וידאו נחשבת לצורך דיני חלב נכרי כ"ישראל רואהו", המתיר את החלב בשתיה.

א. בקובץ שערי הוראה (ח"א עמ' ק) דן רבי שמואל אליעזר שטרן, רב מערב בבני ברק: "בענין שאילתא דעלתה על שולחן מלכים, בנדון התקנת מעגל סגור של מערכת וידאו ברפתות בכדי להינצל מאיסור חלב עכו"ם, וכן לצאת מידי ספק חליבה בשבת,

ולאחר החליבות בודקים את הקלטות ורואים שכל החליבה היתה מהבהמות שבעדרו ולא נחלבו בשבת, והספק הוא אי בכהאי גוונא חשיב כאילו ישראל עומד ורואהו בשעת החליבה ושרי, או לא". והוא מוסיף ומציע את צדדי הספק: "והנה הא פשיטא לי דאם עומד

מכשיר הוידאו בלבד, ולוותר לגמרי על ההשגחה בפועל, מחמת כמה טעמים [וכעין זה דעתו הגדולה גם בבדיקת המחשב לצרכי סת"ם, שעיקרה לתוספת הידור ומעלה, אבל לא לגרע את מלאכת ועבודת המגיהים]. אמנם שמעתי מרבינו הגרי"ש אלישיב, שנקט בפשיטות דזה נחשב שפיר כישראל רואה ומהני שפיר בכל גוונא".

ב. בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן רנה) הכריע כדעת הגר"ש ואזנר, שאין לסמוך רק על השגחה הנעשית באמצעות מצלמות וידאו, אלא כתוספת שמירה אבל לא במקום משגיח הנמצא בשעת החליבה, וזאת מכמה טעמים, כדבריו:

"ואני מהסס בכך ראשית אם באנו להתיר היתר חדש בהשגחה על ידי מצלמה, צריך השגחה מעולה שבאמת מידי מוצאי שבת יסתכל המשגיח בתצלומים לברר מה היה [א] ואפילו אם באמת יקפידו על כך, הלוא עלול שיתפשט להשגיח ע"י מצלמה [ובפרט שאם אנו החרדים נתיר בהשגחה במצלמה יתפשט מהר ההיתר הלאה], ויהא אחרים שיכשלו להתיר גם בלי השגחה כראוי שיהא מי שבודק בתצלומים. [ב] וכן יש מקום לחשוש דהנה מקובל בידינו שחז"ל אסרו חלב בלי השגחה, וגילו שהטעם משום שמא יערב דבר טמא שהיה זה טעם פשוט ומובן בשעתו, אולם היו להם בעצם טעמים נוספים [כמבואר בערוך השלחן סי' קט"ו סק"ו וכן הביא הגה"ק הדברי חיים בשם חמיו הברוך טעם]. ועיין בספר הזכרונות למהר"ש אבוהב שכתב שעיקר הטעם הוא כדי להרחיק ישראל ממאכלי עכו"ם וכשם שאסרו בישול עכו"ם כדי שלא נתקרב אליהם, כמו כן גזרו שצריך שמירה בחלב שלהם, והתירו כשישראל רואה החליבה כמו שהתירו בבישול עכו"ם כשהיהודי עושה איזה פעולה בבישול. ולפי זה אפילו אם רואה ישראל החליבה במצלמה ונתברר שלא עירב חלב טמא לא מועיל, דמכל מקום כדי להתבדל מהם לא התירו רק

ישראל על מגדל גבוה ורואה עם משקפת לתוך שטח מקום החליבה, נראה דהוי שפיר כישראל עומד ורואהו, אם הגוי יודע שישראל עומד ורואהו. אבל הכא בנדון דידן אין כאן ראייה מוחשית בפועל, ואפשר דאפילו אם יביט בשעת החליבה גופא על המסך נמי לא סגי בהכי, ואין בידינו להכריע אם מידת המירתת של החולב ככהאי גוונא הוי כמירתת בראיה בפועל ממש, ויש לעיין בזה טובא".

בתחילת דבריו מחלק הרב שטרן בין איסור חליבה בשבת, שעל ידי מצלמות הוידאו ניתן לברר בוודאות שאין חשש איסור זה, לבין איסור חלב נכרי, שעדיין יש ספק אם מועילה השגחה באמצעות מצלמות וידאו: "לענין חליבה בשבת לכאורה שפיר ניתן לסמוך על כך, כיון דכל עיקרה אינה אלא לברורי מילתא בעלמא. ואם הוברר לנו שאכן המערכת הותקנה באופן שלא ניתן להפסיקה או להיסתר ממנה, שפיר דמי. אבל לענין חלב עכו"ם, הרי יש מקום לומר דמאחר וחז"ל קבעו עבורינו את אופן השמירה, שהוא על ידי ישראל שעומד ומשמר, אולי לא מהני שמירה אחרת. דהרי כמה שאין בהמה טמאה בעדרו נמי היה מקום להתיר, ואפילו הכי נקטינן לחומרא".

ומכל מקום גם לענין איסור חלב נכרי, נקט הרב שטרן שניתן להסתמך על השגחה באמצעות מצלמות וידאו כאשר החלב נחלב בעדר של ישראל על ידי גוי, כדבריו: "גבי חלב עכו"ם שנחלב מבהמות של עכו"ם לא יועיל באמת כל בירור וניבעי דוקא שיהא ישראל ממונה לעמוד על המשמר ושיהא הגוי מירתת מפניו, דכך קבעו לנו חכמים את צורת ההיתר וכזה ראה וקדש. אבל בעדר של ישראל ונחלבו הבהמות על ידי גוי, ככהאי גוונא נראה לענ"ד דשפיר מצינן למיסמך על פיקוח מוסמך ואמין בכל צורה שהיא".

ובסיום דבריו הביא שנחלקו בזה פוסקי ההלכה בדורינו: "והנה אמר לי מרן בעל שבט הלוי, שבאמת אין דעתו נוחה לסמוך רק על

ג. באתר האינטרנט של חברת החלב הישראלית "תנובה", מתפרסם מאמר מקיף בנדון דידן, מאת רבי מרדכי גרוס, גאב"ד חניכי הישיבות בבני ברק, המשמש ב"ועדת כשרות מהדרין" של החברה, ובו תשובה מנומקת לשאלה: "בדבר מכוני חליבה, שהותקנו מערכות וידיאו במקום החליבה וליד הדודים, ואפשר לראות במשרדי תנובה כל אשר נעשה שם במשך עשרים וארבע שעות - האם באמצעות השגחה כזו יכול לחלוב גם עכו"ם".

בתשובתו, סבור הרב גרוס, כי ראייה באמצעות מצלמות וידאו נחשבת כ"ישראל רואה", המתיר שתיית חלב שנחלב על ידי נכרי, וז"ל: "בנדון מערכות הוידאו, הא ברירא שנצרך שיהיה גם על דודי המילוי, ויהיה על פעולתו בכ"ד שעות היום, ויראו עכו"ם הקרוב אליו. ובה ידעינן שאין בכלי חלב של דבר טמא, וכמבואר ברמ"א סעיף א. ולא שייך חששא שיכסה העכו"ם מצלמת הוידאו, שהרי יודע שאם יעשה זאת יפסל החלב. ואף דצילום הוידאו איננו רציף אלא בהפרש של כדקה בין צילום לצילום, כיון שאי אפשר להרכיב את העטינים על בהמה אחרת בזמן קצר כזה, אין לחשוש. ולמיחש דיש עמו בכלי חלב טמאה, וישפכנו למקום המילוי, לדבר זה נצרך זמן מסויים, לפתוח ולשפוך, ואי אפשר בזמן קצר זה. וכמו כן לשפוך חלב למיכל, נצרך זמן לזה, כי פתחו מלמעלה. והנה, אי הוי כישראל רואה, מה דרואה לאחר זמן את מעשה החליבה, לכאורה סגי בזה נמי". יחד עם זאת, סייג הרב גרוס את הדברים, וכתב: "ומלבד לדעת החתם סופר (יו"ד סי' קז), יש לומר דאסירא, כיון שאסירא גם כשברירא שליכא בו תערובת חלב טמא. אם כן אפשר, כיון דבזמן החליבה לא היה ישראל רואהו נאסר".

וכוונתו לומר, שלדעת הרדב"ז והפרי חדש [לעיל אות ג] שאיסור חלב עכו"ם אינו גזירת חכמים [כגבינת עכו"ם] אלא נאסר

כשישראל נמצא שם כדי לשמור. [ג] והאמת שבלאו הכי ח"ו לסמוך על השגחה במצלמה, שסיפר לי תלמיד חכם אחד שחקר המצב היטב, ונוכח שמצוי מאוד שמצלמות מתקלקלות, והעיד לפני שבדק במקום אחד שהציבו שם מצלמות ומצא שקרוב לחצי מהמצלמות לא פעלו כראוי וצריכים תיקון".

ומבוארים בדברי הרב שטרנבוך, שלושה טעמים מדוע אין להסתמך על השגחה על חליבה הנעשית באמצעות מצלמות וידאו:

[א] אם נתיר להשתמש בחלב שההשגחה עליו נעשתה באמצעות וידאו ולא על ידי משגיח באופן שמקפידים לבדוק ולפקח על תצלומי הוידאו, יבואו בעתיד להתיר שתיית חלב גם כשלא היה פיקוח הדוק על תצלומי הוידאו.

[ב] באיסור חלב נכרי נאמרו טעמים כמוסים [כמובא לעיל אות ד ואות ז] מלבד הטעם ה"נגלה" שצריך שיהיה ישראל "רואה" את החליבה, ולטעמים אלו אין פתרון אחר וזלת נוכחות של ישראל בשעת החליבה.

[ג] שכיח מאד שהמצלמות מתקלקלות, ולכן מחמת המציאות קשה להסתמך על פיקוח באמצעות מצלמה בלבד.

ומתוך כך הכריע למעשה, שמצלמות הוידאו מועילה כ"שמירה נוספת" בלבד, ולא כתחליף להשגחה על ידי ישראל שיראה כמו עיניו את החליבה, וז"ל: "גם במידה ויסכימו הרבנים לכך, אין להתיר אלא כשנחלב בחול כשיש משגיחים שמדינא מספיק בהם, ולזהירות יתר, שמא לא מספיק, אז נשתמש בוידאו, ובה נוכל אולי להתיר בלי לחשוש שיבואו להיכשל להתיר לסמוך על מצלמה בלבד. ומיהו דע שאין במצלמה שמירה נוספת אלא אם כן המפקח הבודק במצלמה יהיה יהודי שומר תורה ומצוות, ויבדוק עכ"פ לעיתים תכופות, שבה אולי הגוי מירתת לערב גם מפני המצלמה, אבל בלאו כי אין כאן שום תוספת שמירה על ידי המצלמה".

כלומר, אפילו לדעת החתם סופר האוסר שתיית חלב נכרי גם בעיר שאין בה כלל בהמות טמאות ואין חשש שיערב בה חלב טמא, יש מקומות שבהם לא היתה כלל גזירה, כגון כשחלב נחלב בעדר של ישראל [שאין בו בהמות טמאות] ויש הוכחה ברורה שהגוי לא עירב בו חלב טמא, ולכן במקום שכזה, ניתן יהיה להסתמך גם על מצלמות וידאו שמתצלומיהם מוכח שהגוי לא עירב חלב טמא.

במישור הטכני, הוסיף הרב גרוס הנחיות על אופני הפיקוח הנדרש על מצלמות הוידאו: "ולא יטעמא צריך שיראו הוידאו אחר החליבה, גם אם לא יודע העכו"ם שרואים אותו, וסגי גם אם יראו תצלום הוידאו אחר שיהא גבינה". כלומר, אין צריך שהמשיג יראה את החליבה באמצעות המצלמות ב"שידור חי", אלא גם אם יראה את סרטי הצילום לאחר זמן, הגוי "מירתת" לערב חלב טמא, והרי זה נחשב כ"ישראל רואה". אמנם במקרה של תקלה, כבר לא ניתן להסתמך לשותות חלב שההשגחה עליו היתה באמצעות המצלמות: "אם תהיה תקלה, ואף לשלש דקות, לא חשיב לרואהו, דבעינן שיראה מתחלת החליבה ועד סופו, כמבואר בפרי חדש (יו"ד סי' קטו) ובחכמת אדם (כלל סז סעיף א). ומשום דמירתת נמי ליכא, אם יודע העכו"ם על התקלה". ועוד הוסיף הרב גרוס: "ואם לא פעל הוידאו רק בחליבה עצמה, ולא במשך היום שראו דודי החליבה - בזה יש להחמיר לכתחילה, שלא למכור או להשתמש בחלב. ומכל מקום בשעת הדחק, כשאין דבר טמא במושב או בקיבוץ, צ"ע למעשה. אבל אם בתחילת החליבה לא היה הוידאו בפעולה, בזה אין להקל, וגם אם אין בהמה טמאה שם".

ד. ולענ"ד נראה כי השאלה אם ראיית החליבה באמצעות מצלמות וידאו נחשבת לצורך דיני חלב נכרי כ"ישראל רואה", המתיר את החלב בשתיה, תלויה במחלוקת

מחשש שמא יערב הגוי דבר טמא בחלב. ולכן במקום שלא שייך חשש זה, וכגון שאין חלב טמא במקום זה או שהחלב הטמא ביוקר, אין איסור לשתות את חלב נכרי. ברור שכאשר יש השגחה על החליבה באמצעות מצלמות וידאו, ואין חשש תערובת חלב טמא, החלב מותר בשתיה ללא כל פקפוק. מה שאין כן לדעת החתם סופר [לעיל אות ד] שאיסור חלב עכו"ם הוא מטעם גזירת חכמים [כמו בגבינה], ואף בעיר שאין בה כלל בהמות טמאות ואין חשש שיערב בה חלב טמא, גזרו חכמים לאסור שתיית חלב נכרי - אין היתר לשתות חלב שנחלב רק כאשר הישראל רואה את החליבה באמצעות המצלמות, אלא יש צורך בנוכחות של ישראל שיראה כמו עיניו את החליבה.

מכל מקום, גם הרב גרוס, סבור כדעת הרב שמואל אליעזר שטרן, שאפילו לדעת החתם סופר ניתן להסתמך על השגחה באמצעות מצלמות וידאו כאשר החלב נחלב בעדר של ישראל על ידי גוי, וכפי שכתב בהמשך דבריו: "אמנם גם אם נימא כן, אבל כבהמת ישראל ובבית ישראל - בכהאי גוונא יש לומר דגם להחתם סופר לא היתה הגזירה בכל גוונא, אלא רק היכא דשייכא חששא דחלב טמאה. ואם כן בירור דישראל רואה אחר זמן נמי מועיל" [והוא מוסיף: "ובדבר התכנית, שיהיה חיישן המסוגל לזהות את הפרות וכך יכול לפקח בעזרת רישומי המחשב אלו פרות מוכנסות לחליבה ולמנוע הכנסה של פרות לא מאושרות וכיו"ב, בכהאי גוונא נמי, דהוא הוכחה ברורה, הוי כישראל רואה. ובזה נראה דגם לדעת החתם סופר הנ"ל שרי, כי אי אפשר שהיתה שם חליבה של בהמה טמאה. ולא דמי למירתת מחמת פיקוח ממשלה, שפיקוח הממשלה אינו מבטל את האפשרות לערב חלב טמאה. אבל צריך שיהיה בכהאי גוונא דלא שייך לבטל את המכונה של החיישן ולהכניס בהמות אחרות"].

נפש" וכן למנהלי הישיבות "מן הראוי להחמיר" שלא לשתות חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי. ואם כן הוא הדין בחלב שההשגחה עליו היתה באמצעות מצלמות וידאו, ראוי לבעל נפש להחמיר על עצמו.

וביותר נראה שגם לדעת החלקת יעקב הסובר כי ידיעה אף כשהיא ברורה אינה נחשבת "ראיה", ובשל כך לדעתו אין להקל בשתיית חלב נכרי המיוצר בחברות העומדות תחת הפיקוח ממשלתי, יתכן מאד שגם לדעתו, כדינו של החלב שההשגחה עליו נעשית באמצעות מצלמות וידאו, יצאו הדברים מכלל "ידיעה ברורה" וזה נחשב כראיה ממש. שכן ההסתמכות על המצלמות אינה רק בגלל ההוכחה שבדבר, אלא זוהי ראיה ממשית, ואין סיבה לחלק בין "ישראל רואה" בשעת מעשה, לבין "ישראל רואה" על ידי המצלמות, כי סוף כל סוף זו ראיה ממשית. ולכן באופן זה יתכן שגם החלקת יעקב היה מודה שניתן יהיה להסתמך על מצלמות הוידאו כדין "ישראל רואה". אמנם למעשה אין זה ברור, כי אולי גם במצלמות וידאו יסבור החלקת יעקב שאין זה בגדר "ישראל רואה", ואולי היה חושש למש"כ הגר"מ שטרנבוך שאין להסתמך כלל על השגחה על חליבה הנעשית באמצעות מצלמות וידאו, משלושת הטעמים שנתבאר בדבריו המובאים לעיל אות ב, וצ"ע.

לסיכום: נחלקו הפוסקים מה דין חלב שהפיקוח עליו נעשה באמצעות מצלמות וידאו.

דעת הגר"ש אלישיב, והגר"מ גרוס - שאין בחלב זה כל חשש איסור חליבה בשבת או איסור חלב נכרי.

דעת הגר"ש ואזנר והגר"מ שטרנבוך - שאין לסמוך רק על השגחה הנעשית באמצעות מצלמות וידאו, אלא כתוספת שמירה אבל לא במקום משגיח הנמצא בשעת החליבה.

דעת רבי שמואל אליעזר שטרן - שניתן להסתמך על מצלמות הוידאו להתיר את הספקות בענין חשש חליבה בשבת, וכן לענין איסור חלב נכרי כאשר החלב נחלב בעדר של ישראל על ידי גוי.

ונתבאר לעיל, כי בין לדעת המתירים [אגרות משה] ובין לדעת האוסרים [חלקת יעקב] לשתות שתיית חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי האוסר ערכוב חלב טמא, שתיית חלב

הפוסקים שנתבאה לעיל [פרק א] בנדון שתיית חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי האוסר ערכוב חלב טמא.

לדעת החזון איש והאגרות משה שהתירו שתיית חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי, בהסתמך על דברי הפרי חדש שאיסור חלב עכו"ם אינו גזירת חכמים [כגבינת עכו"ם] אלא נאסר מחשש שמא יערב הגוי דבר טמא בחלב. ולכן במקום שלא שייך חשש זה, לא נאמר איסור חלב נכרי. הוא הדין והוא הטעם כאשר יש השגחה על החליבה באמצעות מצלמות וידאו, ואין חשש תערובת חלב טמא, ודאי מותר לשתות את החלב ללא כל פקפוק.

כמו כן, גם לדעת האגרות משה שחלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי מותר מעיקר הדין לשתותו, כי הידיעה הודאית שהחברות לא מערבות חלב טמא מפחד פן יתפסו על ידי הפיקוח ויענשו עונשים חמורים על כך, נחשבת כראיה - נראה שהוא הדין כאשר יש פיקוח על החליבה באמצעות מצלמות וידאו, זוהי ידיעה ודאית הנחשבת כראיה. ודין חלב זה כדין "חלב שחלבו עכו"ם וישראל רואה", המותר כמובן לשתיה.

אלא שאם נסתמך על סברא זו בלבד, כבר הובאה לעיל הוראת האגרות משה, כי ל"בעל

שההשגחה עליו נעשית באמצעות מצלמות וידאו המותקנות ברפתות, ודאי מותרת, שכן ראיית החליבה באמצעות מצלמות וידאו נחשבת לצורך דיני חלב נכרי כ"ישראל רואהו", המתיר את החלב בשתיה.

פרק ג

כיום מצוות ודיני תורה באמצעות וידאו

לאור המבואר לעיל בענין ההשגחה על חליבה באמצעות מצלמות וידאו, נבוא לדון בהלכות נוספות הקשורות בראיה – האם כאשר נצרכת ראייה, פירושו של דבר שרק ראייה מוחשית בעיניים נחשבת לראיה, או שראיה באמצעות מערכת וידאו מספקת, כדלקמן.

בזה הגאון רבי יהודה שמואל אשכנזי בתשובה כתיבת יד, והעלה שאין לברך מספק. וכן העלה בשו"ת בצל החכמה (ח"ב סימן יח), וכן פסק בשו"ת באר משה שם, וכן עיקר.

ובשו"ת בצל החכמה (שם) הוסיף בביאור הדברים: "דוקא בהך שראו הלבנה במים או בעששית, וכן בעדים שראו בראי אדם עובר עבירה, שאין אנו דנין בכל אלו על הראיה כדבר נפרד לעצמו, אלא אנו דנין אם לקדש את החודש בזמנו או לעברו, ואם לענוש לפלוני כדרך שעונשין לעובר עבירה או שלא לענוש, וזה תלוי כמובן, אם נראית הלבנה בזמנו, ואם עבר פלוני אותה עבירה באמת, וזאת עלינו לברר עפ"י עדים. נמצא אין ראית העדים בזה אלא לשם בירור, וכן בכל דבר שיגמר על פי בית דין על יסוד הגדת עדים, ובכל אלה שפיר מקום לומר שלא הקפידה תורה שיראו העדים עצם הדבר שמעידים עליו, דכל שראו אותו ראייה ברורה שאין להסתפק בטעות וכהך שראו במראה אדם עובר עבירה והכירו הכל בפירוש, סגי, דגם זה חשיב בירור. ועיי' שבועות (לג, ב – לד, א) דאפילו ידיעה בלא ראייה כלל מהני ולר' אחא אפילו בדיני נפשות, יעו"ש בתוס' (לד, א ד"ה דא') דמשכח"ל כן גם לרבנן ע"ש.

אמנם כל זה לענין עדות, משא"כ לענין ברכות הראיה שתקנו חז"ל לברך על ראיית דברים מיוחדים, כגון ראיית מלך, הרים, גבעות, ימים ונהרות ועוד, אי אפשר לברך רק

קידוש לבנה וברכה על ראיית מלך

א. בשו"ע (או"ח סי' רכד סע' ו-ט) נפסק: "הרואה חכמי ישראל, אומר בא"י אלקינו מלך העולם שחלק מחכמתו ליריאי. הרואה חכמי אומות העולם עובדי כוכבים שחכמים בחכמות העולם, אומר בא"י אמ"ה שנתן מחכמתו לבשר ודם. על מלכי ישראל אומר בא"י אלהינו מלך העולם שחלק מכבודו ליראיו, ועל מלכי עובדי כוכבים אומר, ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם". ובהלכה הסמוכה: "מצוה להשתדל לראות מלכים, אפילו מלכי אומות העולם". ונשאלת השאלה, כאשר אדם רואה מלך או חכם באמצעות מערכת וידאו, האם צריך לברך את הברכות הנ"ל, או שאין זו "ראיה" שעליה תקנו חז"ל את הברכות.

בשו"ת יחזקאל דעת (ח"ב סימן כח) הכריע שאין לברך, ודימה זאת לאדם הרואה את הלבנה באופן בלתי ישיר, שאינו מברך: "ודע שהרואה את המלך בטלוויזיא, אינו מברך עליו ברכת המלכים, שהרי זה דומה למה שכתב הגאון רבי שמואל אבוהב בשו"ת דבר שמואל (סימן רמב), שהרואה את הלבנה מתוך מראה (ראי) של זכוכית, אינו מברך עליה, וראיה לזה מהגמרא ראש השנה (כד, ב) ראינוהו במים או בעששית אינה חשובה ראייה, ע"ש. וכן כתב מרן החיד"א בברכי יוסף חשן משפט (סימן לה ס"ק יא). וכן כתב בשו"ת שמע אברהם פלאגי (סימן מו). ובספר פתח הדביר (סימן רכד סק"י) נשאל ברואה את המלך דרך מראה של אספקלריא (ראי), והביא שנסתפק

משנה לשנה, מברך שהחיינו" (שם סע' ג). ועל פי זה פסק המשנה ברורה (סי' רכג ס"ב) "אם נולדה בת, נראה לי פשוט דבפעם ראשון כשרואה אותה מברך ברכת שהחיינו, דמי גרע ממי שרואה את חברו לאחר ל' יום ושמה בראיתו דמברך שהחיינו כדלקמן בסימן רכ"ה ס"א".

וכתב ידידי רבי מרדכי גרוס (קונטרס הכל יודוך, פרק ד סע' טו) וז"ל: "אם ראתה את העובר קודם הלידה באולטרא סאונד, גם כן יש לברך שהחיינו בראיה הראשונה אחר הלידה". והטעם לכך: "כיון שלא נולדה עדיין לא חשיבא לראיה. ומסתבר דגם ברואה בוידאו אחר הלידה, אין מברכים ברכת שהחיינו, כמבואר במחברים בברכה על ראית מלכים, שצריך לראותו בעצמו ולא על ידי מכשירים. ועל כן כשרואה אחר כך את הבת, חשיבא ללא ראה קודם, ומברך ברכת שהחיינו. ואף אם חשבינן שראה קודם, מכל מקום הוי תוספת שמחה כשרואה פנים אל פנים. ואפשר שגם ברואה על ידי מראה אין לברך שהחיינו. אמנם ברואה דרך חלון בריא דמברכים, כמבואר הכי בברכת רואה את חברו בברכי יוסף (סי' רכד); הובאו דבריו בשערי תשובה שם סק"א".

גם כאן, פשוט לרב גרוס, שחיוב ברכת שהחיינו על ראית חברו או פרי חדש וכן לאחר לידת בתו, הוא רק בראיה ישירה בעצמו כמו עיניו. ולכן ראיה באמצעות וידאו איננה נחשבת כראיה המחייבת ברכה.

צירוף לתפילה ולזימון

ג. בהלכות זימון פסק השו"ע (או"ח סי' קצה סע' א) "שתי חבורות שאוכלות בבית אחד או בשני בתים, אם מקצתם רואים אלו את אלו, מצטרפות לזימון". ועל פי זה הביא המשנה ברורה (סי' נה ס"ק נו) לענין צירוף למנין: "ברואים זה את זה, אפילו בשני בתים ממש, מצטרפים, דומיא לזימון לקמן בסי' קצ"ה. ויש מחמירים אפילו ברואים, ובמקום

כשרואה עצם הדבר עליו הוא מברך. כי ראיה זו אינה כדי לברר מציאות הדבר, שהרי מציאות הדבר ואמיתותו ברור לו בלאו הכי, ואפילו הכי אינו מברך עד שיראהו. ואם כן מה יוסיף תת לו אם יראה את היס בראי, הרי מכל מקום עדיין אינו רואהו בעצמותו, ואיך יברך, כנלענ"ד נכון בס"ד. גם להמבואר במג"א (סי' רכד סק"ו) שאפילו סומא שיודע שהמלך עובר מברך כדמשמע בגמרא (ברכות נח, א) מעובדא דרב ששת [שהיה סומא, וברוך כאשר שמע שהמלך הגיע], הרי דגם בזה סגי בידיעה בלי ראיה. פשוט דהתם מיירי שמרגיש בכבוד המלך בחוש השמיעה במקום חוש הראיה, כמבואר במהרש"א בחידוש אגדה (שם ד"ה חזי), אבל כל שאינו רואה את המלך עצמו וגם אינו מרגיש בעצם כבודו רק על ידי אמצעי, וכגון על ידי ראיה במראה, אינו מברך".

היסוד המבואר בדבריו הוא, שיש הבדל בין ראיה שנועדה לבירור מציאות, ובין ראיה שעיקר תכליתה הוא עצם הראיה. והיינו, שבראיה שנועדה לבירור המציאות, וכגון בעדות, אם המציאות ברורה אפילו ללא ראיה ברורה, די בכך. מה שאין כן בברכות הראיה שנתקנו על ראית הדבר בעצמותו על ידי החושים באופן ישיר ובלתי אמצעי, שם עיקר התכלית הוא עצם הראיה. ולכן כאשר אינו רואה את הלבנה כמו עיניו אלא על ידי מראה או באמצעות מערכת וידאו, וכן כאשר רואה מלך או חכם באמצעות מצלמות וידאו או בטלוויזיה [ואפילו ימצא בחדר הסמוך למלך או החכם - מכל מקום הרי אינו רואה אותו בחושיו באופן ישיר, אלא את צילום דמותו, ועל כך לא נתקנה ברכה].

ברכת שהחיינו על ראית חברו או פרי חדש או על לידת בתו

ב. בשו"ע (או"ח סי' רכה סע' א) נפסק: "הרואה את חברו לאחר שלשים יום, אומר שהחיינו". וכן: "הרואה פרי חדש מתחדש

הדחק אפשר שיש להקל".

ומעתה יש לדון, האם כאשר שתי החבורות יושבות בשני בתים נפרדים, ורואים אלו את אלו באמצעות מערכת וידאו, ניתן יהיה לצרפם לזימון ולתפילה. ובפרט על פי המבואר בשו"ע בהלכות זימון, בהמשך ההלכה המובאת לעיל: "ואם יש שָׁמַשׁ אחד לשתי החבורות, הוא מצרפם". וכן בביאור הלכה (שם ד"ה שתי חבורות) שהטעם שמצטרפים לזימון כאשר רואים אלו את אלו "כשנכנסו מתחלה לכך, משום דהוי כהסבו יחד" - ומדוע צירוף באמצעות על ידי וידאו אינו נחשב "כהסבו ביחד", או כ"שָׁמַשׁ" המצרף לזימון.

אמנם לדינא פסק בכך החיים (או"ח סי' קצה סע' א) שאם רואים אלו את אלו דרך מראה, אינם מצטרפים לזימון: "אבל אם דרך מראה (שקורין איספיו"ו בלע"ז) חזו שתי חבורות אהדדי, לא מצטרפי יעו"ש". ולפי המבואר לעיל בדברי הפוסקים שהשוו ראייה באמצעות הוידאו לראיה על ידי מראה, נראה איפוא, שאי אפשר לצרף חבורות לזימון או עשרה אנשים למנין, באמצעות הוידאו.

ביקור חולים וניחום אבלים

ד. בשו"ת מנחת יצחק (ח"ב סימן פד) דן בשאלה "אם יוצאים מצות ביקור חולים כדיבור עם החולה על ידי הטלפון", וכתב בתוך דבריו: "ומה שנוגע לענין טעליווישען, שכתב כב', זה פשיטא דהוי רק כמו בבואה במראה מלוטש, דבודאי לא עלה על דעת שום אדם דיחייב בכרכה ברואה מלך בטעליווישען. ועיין בתשובת בית יצחק (אבן העזר ח"ב במפתחות סי' יג) דכתב שם, דאם יצא אל הפועל מכונת טעלעפאט או טעלעסקאפ, אשר יוכל לראות גם צורת המדבר על פי פאטאגראפיע, אז יהיה ביותר ניקל, להתיר עשיית שליח לקבלה ע"י המכונה הנ"ל, עכ"ל. הרי אז כבר דברו מחדשות הטעלעווישען, ודייק שליח לקבלה, משום

דשליח לקבלה מהני אף שלא בפניו, עיי"ש בגוף התשובה (אות ה). אולם בנוגע לנדון דידן שפיר צדקו דברי כב', דאם יתפתח הטעליווישען לשימוש יחידים כמו הטלפון כהיום [התשובה נכתבה בשנת תשט"ו] ויהיה יכולת לראות החולה ולספר עמו, כידבר איש אל רעהו פנים בפנים, בודאי אין צריכים שיראה כל דבר על שיערו האמיתי, ואין נפקא מינה אם הוי ליה כל דין ראייה. ומה מאד נכון הכרעת כב' למעשה, דבפעם הראשונה, בודאי צריכים לבקר בעצמו את החולה, שלא על ידי טלפון. דבדיבור על ידי הטלפון, הוא ממשש באפילה ולפעמים דיבורו עוד עליו למעמסה, ורק אחרי שראהו פנים אל פנים ובקי במצב החולה, אז כלפי מה שאמרו רז"ל אפילו מאה פעמים ביום, אז בכל פעם שחוקר על ידי טלפון להתוודע מצב החולה, מקיים בזה מצות ביקור חולים".

ומבואר בדבריו שיש להבדיל בין ברכה על ראיית מלך או חכם, שהברכה היא על ראייה בעצמו, ולכן אין מברכים בראיה באמצעות וידאו. לבין מצות ביקור חולים שאין דין "לראות" את החולה, אלא לדעת מה מצבו. ומשום כך באופן עקרוני ניתן לקיים את המצוה גם על ידי טלפון או וידאו, אמנם למעשה צריך בפעם הראשונה לבקר את החולה בעצמו, מכיון שרק בביקור פנים אל פנים ניתן לעמוד על מצבו המדוייק של החולה, ולמלא את צרכיו.

ומסקנת המנחת יצחק: "דאף דקיום המצוה בשלימות לא הוי רק בהליכתו לבקר בפועל, דאז שייכים כל הענינים הנאמרים במצות ביקור חולים, שאיתא בש"ס ופוסקים (עיינן טור ושו"ע יו"ד סימן שלה) מכל מקום באם אי אפשר לקיים כולם, מקיים גם כן המצוה בכל פרט ופרט, ויש הרבה ענינים שאפשר לעשות לטובת החולה על ידי דיבורו עמו ועם בני ביתו על ידי הטלפון".

והנה רבי יצחק הוטנר (פחד יצחק, אגרות וכתבים, לג) חילק בין קיום מצות ביקור

הקבורה שהיא בשדה, לכן בכדי שתהיה מסיבה וגם בשדה תקנו דין שורה. שגם בשדה יש מקום שיהיה ניכר כי האבל הוא בראש העם. וממילא יוצא לנו כי שיחה טלפונית איננה מצטרפת לקביעות של מסיבה ועל כן אין יוצאים מצות ניחום אבלים כתיקונה על ידי שיחה טלפונית". וכמובן, לפי זה, גם מצות ניחום אבלים לא תוכל להתקיים באמצעות וידאו.

קבלת עדות "בפניו" באמצעות וידאו

ה. בשו"ע (ח"מ סימן כח סע' טו) נפסק: "אין מקבלים עדות שלא בפני בעל דין ואם קבלו, אין דנין על פיו". ונשאלת השאלה, האם בזמנינו שניתן להעיד ובעל דין יראה את העדות באמצעות וידאו, תחשב העדות כ"בפני בעל דין", או שבעל דין צריך להיות נוכח בעצמו בבית הדין בשעת גביית העדות.

ויתכן שנדון זה תלוי בטעמים מדוע אין מקבלין עדים שלא בפני הבעל דין. לדעת רש"י (בבא בתרא כח, ב) הטעם הוא בכדי שבעלי הדין ידעו שקיימת נגדם עדות ויוכלו להזימה באם היא אינה נכונה: "כיון דהעדאה לחייבו ממון על נגיחותיו היא באה ולהעמיד שורו בחזקת מועד בעינן בפני בעלים, שידעו לטעון ולהכחיש העדים ולהביא אחרים להזימן". ולפי טעם זה יתכן שאף אם לא יהיו נוכחים בשעת קבלת העדות אלא ישמעו אותה על ידי וידיאו די בכך.

ברם בשו"ת הרשב"א (ח"ב סימן שעו) כתב שגזירת הכתוב היא שאין מקבלים עדים שלא בפני בעלי דין, ואין זה תלוי בטעם כלל: "שאין מקבלין עדות שלא בפני בעל דין, גזרת הכתוב היא, ולא משום דחוששין לעדיה. דאטו משה ואהרן, מי חיישי להו, ואפילו מהן ומכיוצא בהן, אין מקבלין שלא בפני בעל דין, דכתב והועד בבעליו". ולפי דעת הרשב"א לכאורה לא יהיה ניתן לקבל עדות שלא בפניו של בעל הדין ממש.

חולים ומצות ניחום אבלים על ידי הטלפון: "בגוף החקירה, בוודאי שהצדק הוא כהחלטתו של כת"ר כי כל עזרה המוגשת לחולה בתורת חולה נכללת היא במצות ביקור חולים, ואין הענין תלוי אלא באומדנא של מילי דעלמא אם יש בפעולה הנידונית משום הקלה לחליו של אדם. ולא עוד אלא שנראה כי תרגומה של המילה "ביקור" בביטוי "ביקור חולים" איננו "וויזיט" בלע"ז אלא שתרגומו הוא מלשון בקורת תהיה, כלומר, העיון במצבו של החולה. וכדרך שאמרו גבי קרבנות "טעון ביקור". ובמובן זה של ביקור חולים אין שום הבדל יסודי בין שיחה טלפונית או התעסקות באופן אחר, כי הכל כלול בחובת העיון לשם עזרה במצבו של החולה, כל זה ברור בלי שום פקפוק". ומתבארת דעתו של רבי יצחק הוטנר שאפשר לקיים מצות ביקור חולים באמצעות שיחת טלפון "בלי שום פקפוק", ומשמע שלדעתו מתקיימת המצוה בכל חלקיה. ולפי דבריו מסתבר, שבוודאי הוא הדין לקיום מצות ביקור חולים באמצעות וידאו.

אולם לגבי מצות תנחומי אבלים, שם אדרבה, דעתו היתה שאין המצוה מתקיימת על ידי שיחה טלפונית. והטעמים את דבריו: "ואמינא טעמא דידי" "הנה בתנחומי אבלים לאחר הקבורה יש דין של עומדים בשורה והאבל מתנחם דרך הילוכו. ודכירנא שראיתי בספרי רבותינו חותרים למצוא טעם לקפידא על תנחומים בדרך זה דוקא. ונראה בזה על פי מה דאמרין בכתובות דף ס"ט מנין לאבל שמיסב בראש שנאמר אשכון כמלך בגדוד כאשר אבלים ינחם. ולמדים אנו מזה שמצות תנחומי אבלים איננה בהבעת דברי התנחומין גרידא, אלא שיש דין קביעות של מסיבת נחמה. וכמדומה שכן הוא לשון רבותינו הראשונים בשבת שהעם הבאים לבית האבל לנחמו מקיפין אותו. ומהשתא נראה דמכיון דמסיבה של קביעות איננה שייכת אלא בבית דוקא. וחובת תנחומי אבלים חלה תיכף לאחר

שדרושה נאמנות בלבד, גם ידיעה ברורה המושגת על ידי מצלמת הוידאו תועיל, ולא גרע מעד אחד שאף לו אין תורת עדות. ויתכן שגם עדות שאינה ישירה אלא צילום של העדות, תועיל לגבי איסורים, וכמבואר לעיל שאם יש מצלמות המשגיחות על החליבה, אין חשש חלב נכרי, כי ההתבוננות במצלמות היא הוכחה וידיעה מספקת ומועילה כעד אחד.

ברם לפי רבי שמעון שקאפ, מאחר ונאמנות עד אחד היא בגדר עדות, כשם שבמקום שצריך שני עדים לא מועילה ידיעה ברורה, כך גם לא יועילו מצלמות וידאו, משום שיש כאן גזירת הכתוב שצריך עדות דווקא ולא מספקת ידיעה, ופשוט שגם במקום שהצריכה התורה עד אחד לא יועילו מצלמות. ולפי זה מסתבר שגם לא יקבלו עדות של עד אחד, כאשר אין הוא מעיד באופן ישיר בבית הדין אלא עדותו מועברת דרך מערכת וידאו, משום שעדות צריכה להתקבל בפני בית דין ובאופן כזה אינו נחשב כמעיד בפני בית הדין.

בענין זה קראתי בעתון משפחה (באנגלית, סיון תש"ע) כי לאחר שדנו הסורים את המרגל הישראלי שנתפס בדמשק, אלי כהן, למיתה בתליה. ביקש הרב ניסים אנדיבו כהן, רבה הראשי של קהילת יהודי דמשק, מהשלטונות שהוצאתו להורג תצולם במצלמות הטלוויזיה, כדי שאשתו לא תישאר עגונה. והוא אף הוסיף וביקש שגם לאחר יציאת הנשמה תתעכב המצלמה על פניו, כדי שיהיה בכך הוכחה לפטירתו, ולהתרת אשתו מכבלי עגינותה. והדברים מתאימים עם המבואר לעיל, שצילום מוות באמצעות מצלמות, נחשב כראיה להתרת עגונה.

תצלומי וידאו כבירור עדות באיסורים ועגונות

ו. בדיני התורה כאשר מועילה עדות של עד אחד, כגון איסורים או עדות להתיר אשה עגונה, יש לדון האם גם מועילה ידיעה באמצעות תצלומי וידאו. ונראה כי הדבר תלוי ביסוד גדר העדות של עד אחד.

לדעת רבי שמעון שקאפ (מובא בספר הזכרון וזאת ליהודה, עמ' שצו) גם לעד אחד יש גדר של עדות, כדבריו: "נראה דבר ברור כי נאמנות עד אחד באיסורין הוא בגדר עדות, וכדרך שהאמינה תורה שני עדים בממון ודבר שבערה, כמו כן האמינה תורה עד אחד באיסורין". אולם בדברי הנודע ביהודה (תנינא חו"מ סימן ד) מפורש כי עד אחד אינו מתורת עדות אלא נאמנות בעלמא: "עד אחד הנאמן באיסורין, לאו מתורת עדות הוא, שהרי אשה וקרוב ובעל דבר בעצמו נאמנין". כלומר, מהעובדה שבמקום שצריך עד אחד נאמנת גם אשה או עדים פסולים, מוכח שאין זה מגדרי "עדות", שהרי עדים אלו אינם כשרים - ובהכרח שזהו רק דין נאמנות.

[חקירה זו, האם עד אחד באיסורים הוא גדר של נאמנות או של עדות, מובאת גם בחדושי הגר"ח (סטנסיל, עמ' קיט) וכתב נפקא מינה, האם יש בעד אחד דין של אין חוזר ומגיד, שזה לכאורה דין בעדות. ועוד כתב הגר"ח (שם עמ' נה) לחלק בין עד כשר לבין עדות אשה "דבעד כשר תורת עדות בהגדתו שהאמינתו התורה והרי הוא כשנים, מה שאין כן בנשים דרק תורת נאמנות להם"].

מסתבר לפי דברי הנודע ביהודה, שבמקום

לסיכום:

בדין קידוש לבנה וברכה על ראיית מלך - בשו"ת בצל החכמה ויחיה דעת הכריעו שאין לברך, כי עיקר תכלית ברכות אלו הוא בעצם ראיית הדבר בעצמותו על ידי החושים באופן ישיר ובלתי אמצעי, דבר שלא מתקיים בראייה באמצעות וידאו.

וגם בדין ברכת שהחיינו על ראיית חברו או פרי חדש או על לידת בתו, פסק הגר"מ גרום,

שהחיוב הוא רק בראיה ישירה בעצמו כמו עיניו, ולפיכך ראה באמצעות וידאו איננה נחשבת כראיה המחייבת ברכה.

כמו כן, מסתבר שלא מועיל צירוף לתפילה ולזימון באמצעות מערכת וידאו, שכן גם צירוף על ידי מראה לא מועיל.

ולענין ביקור חולים באמצעות וידאו, לדעת המנחת יצחק באופן עקרוני ניתן לקיים את המצוה גם על ידי טלפון או וידאו, אמנם למעשה צריך בפעם הראשונה לבקר את החולה בעצמו, מכיון שרק בביקור פנים אל פנים ניתן לעמוד על מצבו המדויק של החולה, ולמלא את צרכיו. ולפי רבי יצחק הוטנר שאפשר לקיים מצות ביקור חולים באמצעות שיחת טלפון, נתבאר כי בוודאי הוא הדין לקיום מצות ביקור חולים באמצעות וידאו.

אך מצות תנחומי אבלים, גם לדעת הרב הוטנר אי אפשר לקיים באמצעות טלפון [והוא הדין וידאו] כי "המצוה איננה בהבעת דברי התנחומין גרידא, אלא שיש דין קביעות של מסיבת נחמה".

ובנדרון קבלת עדות "בפנינו" באמצעות וידאו, נתבאר כי יתכן והדבר תלוי בטעמים מדוע אין מקבלין עדים שלא בפני הבעל דין.

וכן בענין תצלומי וידאו כבידור עדות באיסורים ועגונות, נתבאר כי יש לתלות נדון זה ביסוד גדר העדות של עד אחד, כמבואר לעיל.

היא אדם זהיר לעשות כל מצוה בשמחה גדולה. כתב האר"י ז"ל האדם שעושה מצוה בלא שמחה נענש, שנאמר תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה.

שמחה על שזכה לעבוד את ה'

אמרו במדרש "אמר ר' אייבו כשתהי' עומד להתפלל יהא לבך שמח שאתה מתפלל לאלקים שאין כיוצא בו. כי זאת הוא שמחה אמיתית שיהי' לב של אדם עלו על שהוא זוכה לעבוד לפני אדון יתברך שאין כמוהו ולעסוק בתורתו ובמצותיו שהם השלימות האמיתית והיקר הנצחי. (מסילת ישרים פ' י"ט).

ז"ל המהר"ם אלשיך זלה"ה לעושים לשמה יש הפרש לפי בחינותיהם זה עובד בשמחה וזה שלא בשמחה, וגם לעושים בשמחה זה עובד בשמחה מועטת וזה עושה בשמחה יתירה ממנו כל המוסיף מוסיפין לו שכרו ועד"ז בחינות לאל דעות ה' אין מספר, ועבד היודע ברבו שאפי' רעה שלו הם טובים לכפר און ודאי יעבוד בשמחה.

צא ולמד כמה ישו שרים נכבדים כאשר חלק להם מלך בשר ודם כבוד לעשות פקודתו, ואיך לא ישמח גבר נבזה, חבל אישים, תולעת נוצר מטיפה סרוחה באמור לו מלך מלכי המלכים הקדוש ב"ה עשה זאת ויהי' לנחת ולרצון לפני ה' תמיד האל זה מהראוי להרבות בשמחה כשמח כל הון.

(יערות דבש דרוש ה' לחודש אלול)